

<https://ssoss.ui.ac.ir/?lang=en>

Strategic Research on Social Problems in Iran

E-ISSN: 2645-7539

Vol. 11, Issue 1, No.36, Spring 2022, pp. 33-54

Received: 10.04.2022 Accepted: 12.06.2022

Research Paper

The Lived Experience of Marginalized Girls from the Concept of "Deprivation" (Case Study: Dolatabad Marginal Area, Kermanshah Province)

Khadijeh Safiri*

Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences and Economics, Alzahra University, Tehran, Iran
kh.safiri@alzahra.ac.ir

Masoumeh Mirzaei

Ph.D. Student of Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences and Economics, Alzahra University, Tehran, Iran
m37890253@gmail.com

Introduction

Deprivation implies an unequal situation between the components of a society, a situation in which some citizens enjoy more facilities, privileges, and benefits than others. Members of a deprived group have a feeling of deprivation considering the ratio of their status to the status of other groups. The main reason for deprivation, which seems abnormal, is social changes and leaving a traditional static society and entering an industrial or industrialized society (Emam Jome Zadeh, 2011:49). Modernization, industrialization, and urban population in the world's major cities are growing; hence, due to more opportunities and facilities in urban areas, people migrate to cities and settle around them because of having low incomes. In fact, they create a rich island surrounded by a black belt of deprivation and misery in the name of marginalization (Bazzi et al., 2015:1). In the contemporary "urban society", these areas are low-density and dependent areas around the city center (Moos & Mendez, 2015). It can be said that these areas are characterized by such characteristics as poor social services, poor basic health facilities, insecure incomes, and unsustainable livelihoods (Binte Latif et al., 2016; Zulu et al., 2011). Experiencing and encountering the living conditions in suburbs bring more challenges to girls. These deprivations are not experienced only in the economic dimension. The frameworks and closed space of the social environment hinder the independence of girls' actions and lead to their isolation from the society in some cases. Therefore, this study, with an emphasis on the community of marginalized girls, tried to analyze their lived experiences of deprivation and achieve a deeper identification and understanding of their challenges in their living environment.

Materials & Methods

A qualitative method was used with an emphasis on phenomenological approach. The target population of the present study was the marginalized girls in "Dolatabad region" of Kermanshah Province. They were interviewed based on the purposive sampling method. The criteria for accepting the samples were being a native girl over 18 years old or a girl, who has lived in the suburbs for more than 10 years of her life, and interested in being interviewed. It should be noted that the duration of more than 10 years of living in the marginal environment had to be precisely determined for dealing with the issues. In this study, the researcher saturated the data by interviewing 18 people. Then, the data were collected based on these questions: What

is your mental image of deprivation? How do you describe it? And what circumstances have affected your deprivation or been affected by it? The quotations containing important statements for expressing how the participants experienced the phenomenon were extracted, from among which the important topics were then extracted. The researcher conducted the interview process by taking into account ethical considerations, which took an average time of 45-60 minutes per interview.

Discussion of Results & Conclusions

The increase in marginal settlement and its aftermath and emergence of poor and vulnerable groups have created an unfavorable image in the urban context. This has created

*Corresponding author

Safiri, K., & Mirzaei, M. (2022). The lived experience of marginalized girls from the concept of "deprivation" (Case Study: Dolatabad Marginal Area, Kermanshah Province). *Strategic Research on Social Problems in Iran University of Isfahan*, 11(1), 33-54.

2645-7539 / © 2022 University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.22108/srsp.2022.133198.1796>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.23221453.1401.11.1.2.9>

multiple deprivations for the residents of suburbs. Marginalized people are among the most deprived sections of the urban society and endure the bitter experience of deprivation more dramatically. The vulnerable, including girls in the suburbs, suffer more from these conditions. They are much more controlled and monitored due to the dominance of traditional networks and common intellectual forms. The deprivation of girls not only stems from the ideas of a limited format, but also from the construction of a suburban society. Widespread poverty has left them with constant doubts about their own futurism and progress because the filthy conditions of the suburban space lead to their withdrawal from social and cultural activities. In this study, according to the interviews conducted, the respondents considered the themes of "unfavorable economic conditions" and "conventional stereotypes" as the main roots of deprivation. In many cases, these factors were considered important in the formation of other areas of deprivation. The issue of deprivation and its consequences can be investigated by implementing useful programs and using social experts' opinions, to offer appropriate solutions to it via online and offline social networks.

Keywords: Lived Experience, Phenomenology, Deprivation, Girls, Marginalization

References

- Afroj, S.(2020). Urbanization and informal settlement condition of dhaka: a review of emerging challenges and policy approaches. *Journal of Research in Infrastructure Designing*, 2 (3), 1-8.
- Alexiadou, N. (2002). Social inclusion and social exclusion in England: tensions in education policy. *Journal of Education Policy*, 17(1), 71-86.
- Anacker, K.B. (2015). *The new American suburb: Poverty, race and the economic crisis*. Farnham, Ashgate Publishing, Ltd.
- Azkiya, M., & Ghafari Gh.R. (2005). *Sociology of development*, Kayhan Publications, Tehran. (In Persian)
- Bahmani, S., Hemmati, R., Moltafet, H., & Izadjairan, A. (2020). Understanding the process of emerging experience of slum base on grounded theory (case study: malashieh and tal bormi of Khuzestan). *Quarterly Journal of Social Development (Previously Human Development)*, 14(2), 127-158. (In Persian).
- Bailey, N., Flint, J., Goodlad, R., Shucksmith, M., Fitzpatrick, S., & Pryce, G. (2003). *Measuring deprivation in Scotland: developing a long-term strategy. Interim report*, Scottish center for research on social justice.
- Bastos, A., Casaca, S.F., Nunes, F., & Pereirinha, J. (2009). Women and poverty: a gender-sensitive approach, *Journal of Behavioral and Experimental Economics (Formerly the Journal of Socio-Economics)*, 38(5), 764-778.
- Bazzi, K., Mousa Zadeh, H., & Khodadad, M. (2015). Analysing and assessing the role of municipality in empowering the suburbs of the city (Case Study: Gorgan City). *Journal of Urban Social Geography*, 2(3), 23-39. (In Persian)
- Binte Latif, M., Irin, A., & Ferdous, J. (2016). Socioeconomic and health status of slum dwellers of the Kalyanpur slum in Dhaka city, *Bangladesh Journal of Scientific Research*, 29(1), 73-83.
- Chambers, R. (2008). *Rural development*. Interpreter: Mostafa Azkia, Tehran, Tehran University Press. (In Persian)
- Cherunya, P.C., Ahlberg, H., & Truffer, B. (2020). Anchoring innovations in oscillating domestic spaces: Why sanitation offerings fail in informal settlements. *Research Policy*, 49(1), 1-37.
- Creswell, J. W. (2021). *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches*, interpreter: Hassan Danaeifard, Tehran, Saffa, (In Persian)
- Emam Jome Zadeh, S., Rahbarghazi, M., Eysa Nezhad, O., & Marandi, Z. (2012). Study concerning the relationship between feeling of relative deprivation and political participation among the students in University of Isfahan. *Bi-Quarterly Political Knowledge*, 8(1), 37-68. (In Persian)
- Farasatkah, M. (2021). *Qualitative research method in social sciences with emphasis on grounded theory (GTM ground theory)*. Tehran, Agah. (In Persian)
- Haji Yousefi. A., (2002). Urban marginalization and its transformation process (Before the Islamic Revolution), *Haftshahr*, 1(8), 12-24. (In Persian)
- Harris, R., & Lehrer, U. (Ed). (2018). *The suburban land question: A global survey*, Toronto: University of Toronto Press.
- Hassani, V., Al-Hayari, R., & Dehshiri, M. (2019). Underdevelopment due to cultural delay resulting from marginalization in cities, *Two Scientific-Specialized Journals of Applied Studies in Management and Development*, 4(1), 25-31. (In Persian)
- Hazarika, I. (2010). Women's reproductive health in slum populations in India: evidence from NFHS-3, *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 87(2), 267-277.
- Irandoost, K., & Pakzad, E. (2015). Evaluation of improving quality of life in informal settlements in the past decade (Case study: Dowlatabad, Kermanshah), *Refahj*, 15 (57), 149-175. (In Persian)
- Keil, R. (2018). After suburbia: research and action in the suburban century, *Urban Geography*, 41(1), 1-20.
- Lewis, O. (1998). The culture of poverty. *Sociological Review*, 35(2), 7-30.
- Mirhosseini, Z., Boorboor, Z., Samsami, M., Ahmadi, N., & Akhtari, Z. (2020). Challenges of daily life of marginalized women in Tehran, a qualitative study. *Women's Strategic Studies*, 23(89), 1-36. (In Persian)
- Mohammadi Tirandaze, M., & Sadeghi Saqdal, H. (2022). *Citizens health and marginalization*, Tehran, Noor Alam. (In Persian)
- Moltafet, H., & Bahmani, S. (2021). Presenting the paradigm model of migration to the slums of alavi and hasirabad in Ahvaz (Qualitative study with grounded theory method), *Journal of Iranian Social Studies*. 15(2) 72-92. (In Persian)
- Moos, M., & Mendez, P. (2015). Suburban ways of living and the geography of income: How homeownership, single-family dwellings and automobile use define the metropolitan social space, *Urban Studies*, 52(10), 1864-1882.

- Naghdi, A., & Zare, S. (2014). Attitudes and socio-cultural behaviors of female slum dwellers (Case of Study: Sa'adi Township of Shiraz), *Urban Sociological Studies*, 3(9), 67-96. (In Persian)
- Pagliarin, S., & De Decker, P. (2018). Regionalised sprawl: Conceptualising suburbanisation in the European context, *Urban Research & Practice*, 14(1), 1-20.
- Qasimpour, A., Qanvati, F., & Dast Zarrin, F. (2021). Designing a model for the impact of marginalization on the increase of crime and social and cultural damages in ahvaz with the approach of decision making and analysis laboratory (Dimtel), *Quarterly Journal of New Research Approaches in Management and Accounting*, 5(67), 119-136. (In Persian)
- Raghfar, H., Kurd Bache, H., & Paktinat, M. (2012). Poverty traps in natural resource based economy: case of Iran. *Economics Research*, 12(45), 143-171. (In Persian)
- Rashidi Al Hashem, R., & Soleimani, M. (2012). Study of marginal behaviors, *Iranian Social Science Studies*, 9(4), 1-18. (In Persian)
- Rafieian, M., & Zahed, N. (2021). A spatial analysis of poverty traps and urban deprivation in Qom, *Quarterly Journal of Environmental-based Territorial Planning (JETP)*, 14(54), 21-46. (In Persian)
- Rezayi, M., Balagy, R., Shamsoddini, A., Shaer, F., & Mandani, S. (2017). Evaluate and analyze the social dimensions of marginalization in metropolises (Case Study: Shiraz marginal neighborhoods). *Territory*, 13(52), 57-75. (In Persian)
- Rotenberg, M., Tuck, A., Anderson, K., & McKenzie, K. (2021). The incidence of psychotic disorders and area-level marginalization in ontario, canada: a population-based retrospective cohort study, *The Canadian Journal of Psychiatry*, 67(3), 216-225.
- Rubington, E., & Weinberg, M.S. (2016). *The Study of Social Problems: Seven Perspectives*, Translator, Rahmatollah Sedigh Sarvestani, Tehran, Tehran University Press. (In Persian)
- Vidovich, D. L. (2021). Socio-spatial transformations at the urban fringes of Rome: Unfolding suburbanisms in Fiano Romano, *European Urban and Regional Studies*, 29(2), 238-254.
- Vesali, S., & Ghaseminezhad, A. (2020). Study of marginalization and social development grounded theory (identifying the interventionist conditions, strategies, and consequences of the unrealized social development among pakdasht marginalizations). *Quarterly Journal of Social Development (Previously Human Development)*, 14(2), 93-126. (In Persian)
- Wilson, A.G. (2010). The general urban model: Retrospect and prospect, *Papers Regional Science Association*, 89(1), 27-42.
- Zulu, M., Beguy, D., Ezeh, A.C., Bocquier, P., Madise, N.J., Cleland, J., & Falkingham, J. (2011). Overview of migration, poverty and health dynamics in Nairobi City's slum settlements. *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 88(2), 185-199.

<http://dx.doi.org/10.22108/srsp.2022.133198.1796>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.23221453.1401.11.1.2.9>

پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران
سال یازدهم، شماره پیاپی (۳۶)، شماره اول، بهار ۱۴۰۱، ص ۳۳-۵۴
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۲۱

مقاله پژوهشی

تجربه زیسته دختران حاشیه‌نشین از مفهوم «محرومیت»: مورد مطالعه منطقه حاشیه‌نشین دولت‌آباد-استان کرمانشاه

خدیدجه سفیری*^{id}، استاد گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

kh.safiri@alzahra.ac.ir

معصومه میرزائی، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد دانشگاه الزهراء،

تهران، ایران

m37890253@gmail.com

چکیده

رشد ناهمگون و نامتوازن شهرنشینی و به تبع آن گسترش پدیده حاشیه‌نشینی یک معضل اجتماعی است که ساکنان این مناطق را با محدودیت‌های متعددی مواجه کرده است. در این میان، دختران به‌عنوان بخش وسیعی از جامعه از این امر مستثنی نیستند؛ بنابراین پژوهش حاضر برای رسیدن به درک عمیق‌تر از تجربه زیسته دختران حاشیه‌نشین از محرومیت، به‌صورت کیفی و با تأکید بر رویکرد پدیدارشناسی (به روش کولایزی) انجام شده است. برای گردآوری داده‌ها با هجده نفر از دختران حاشیه‌نشین بالاتر از هجده سال، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و عمیق انجام شد. مشارکت‌کنندگان با روش نمونه‌گیری هدفمند از میان دخترهای محروم منطقه حاشیه‌نشین دولت‌آباد (استان کرمانشاه) انتخاب شدند. همچنین، با استفاده از نرم‌افزار Maxqda داده‌های پژوهش تحلیل شد و بر مبنای فایل‌های متنی وارد شده به نرم‌افزار، مضامین اصلی و خرده مضامین استخراج شدند. بر این اساس، تجربه زیسته دختران حاشیه‌نشین از محرومیت، در دو مضمون اصلی «باورهای محدودکننده فردی» و «فضای نامطلوب جامعه حاشیه‌نشین» و با تعداد نه مورد خرده مضمون، دسته‌بندی شد. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که زندگی در منطقه حومه شهر، دختران را با مسائل متعددی روبه‌رو می‌کند که این امر نه تنها از بسترهای آسیب‌پذیر اقتصادی و اجتماعی فضای حاشیه شهری، تا حدودی از طرح‌واره‌های ذهنی آنها نشئت می‌گیرد.

واژه‌های کلیدی: تجربه زیسته، پدیدارشناسی، محرومیت، دختران، حاشیه‌نشینی.

* نویسنده مسؤل

سفیری، خ. و میرزائی، م. (۱۴۰۱). «تجربه زیسته دختران حاشیه‌نشین از مفهوم «محرومیت»: مورد مطالعه منطقه حاشیه‌نشین دولت‌آباد-استان کرمانشاه». پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۱۱(۱)، ۳۳-۵۴.

2322- 343X/ © 2022 University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.22108/srsp.2022.133198.1796>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.23221453.1401.11.1.2.9>

مقدمه و بیان مسئله

محرومیت به‌طور ضمنی، ناظر به موقعیت نابرابر میان اجزای یک جامعه است. موقعیتی که در آن برخی از شهروندان درمقایسه با دیگران از امکانات، امتیازها و بهره‌مندی‌های بیشتری بهره‌مندند و اعضای گروه محروم در در سنجش میان وضعیت خود و گروه‌های دیگر به احساسی دست می‌یابند که محرومیت نامیده می‌شود. علت اصلی غیرطبیعی جلوه‌کردن محرومیت ناشی از تحولات اجتماعی، خروج از لفاف جامعه‌ایستای سنتی و ورود به جامعه صنعتی یا درحال صنعتی‌شدن است (امام‌جمعه‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۴۹). با افزایش نوسازی و صنعتی‌شدن، جمعیت شهرنشینی در شهرهای بزرگ جهان روبه رشد است؛ بنابراین باتوجه به فرصت‌ها و امکانات بیشتر در مناطق شهری، مردم به شهرها مهاجرت می‌کنند. بدین‌گونه، شهرها به‌دلیل برخورداری از امکانات و زیرساخت‌های رفاهی-خدماتی، جمعیت بیکار ساکن نواحی روستایی را جذب می‌کنند و از آنجایی که این افراد فاقد مهارت شغلی خاص هستند، جذب اشتغال کاذب می‌شوند و به‌علت درآمد پایین در اطراف شهرها اسکان پیدا می‌کنند. درواقع، این افراد جزیره‌ای ثروتمند و محصور در کمربندی سیاه از محرومیت و بدبختی‌ها را به نام حاشیه‌نشینی ایجاد می‌کنند (بزی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱). این مناطق در جامعه شهری معاصر از مناطق کم‌تراکم و وابسته در اطراف هسته شهر است (Moos & Mendez, 2015) و به‌عنوان مکان‌های بدون انسجام شناخته می‌شوند (Keil, 2018) که در آن کاربری شهری و روستایی درهم آمیخته است (Harris & Lehrer, 2018). این مناطق با ویژگی‌هایی همچون خدمات اجتماعی ضعیف، امکانات اولیه و بهداشتی ضعیف، ناامنی در درآمد و معیشت ناپایدار مشخص می‌شوند (Zulu et al., 2011; Binte Latif et al., 2016). ازجمله چالش‌های مختلف زندگی در این فضا: کمبود مسکن ارزان قیمت، گسترش نابرابری، آشفتگی اجتماعی و محیطی، تغییر سبک زندگی، نداشتن اشتغال رسمی و ... است (Afroj, 2020).

از این رو، افرادی که در مناطق حاشیه‌ای زندگی می‌کنند، به‌دلیل بی‌قدرتی، انزوا، بی‌پولی، بی‌سوادی و ناآگاهی

نمی‌توانند زیر بار مشکلات رهایی یابند و هر روز مشکلی به مشکلاتشان افزوده می‌شود و مانند باتلاقی در تله فقر و محرومیت فرومی‌روند (میرحسینی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۳). گرچه مسئله فقر و محرومیت یک مسئله جهانی تلقی می‌شود، باید درنظر داشت این امر در مناطق حاشیه‌نشین دامنه و وسعت بیشتری دارد و ساکنان را با آسیب‌های جدی مواجه کرده است. رشد جمعیت شهرنشین ایران بسیار بیشتر از میانگین جهانی و همچنین متوسط جهانی در کشورهای درحال توسعه است. درواقع، بخشی از این رشد در این سال‌ها رشد جمعیت حاشیه‌نشین شهری بوده است (ملفت و بهمنی، ۱۴۰۰: ۷۳).

نکته‌ای که درباره روندهای حاشیه‌نشینی در ایران حائز اهمیت است اینکه بر مبنای نتایج سرشماری اخیر (۱۳۹۵) از تعداد کل ۱۲۳۴ شهر کشور، ۵۳۸ شهر روستاها واقع در حریم شهر هستند که معادل ۴۳ درصد کل شهرهای ایران است. تعداد کل روستاهای ایران ۳۷۷۶۹ پاره است که حدود ۴ هزار عدد از آنها در حریم شهرهای کشور واقع هستند. این عدد معادل ۱۱ درصد از کل روستاهای کشور است که حدود ۱۷ درصد کل جمعیت روستای کشور و شامل ۳ میلیون و ۴۰۰ هزار نفر از جمعیت روستایی کشور است. این چهار هزار روستا با فرض در نظر گرفتن الگوی کنونی سکونت در ایران در سال‌ها و دهه‌های آینده به مناطق حاشیه‌ای شهری تبدیل خواهند شد (بهمنی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۳۰-۱۲۹)؛ اما نباید حاشیه‌نشینی را زندگی در جغرافیای خاص و حلی‌آبادها محدود کرد. بررسی جنبه‌های اجتماعی، روانی و رفتاری زندگی حاشیه‌نشینان مسئله‌ای است که حتی باوجود حل شدن مشکل جغرافیا و معماری خاص زندگی نسل‌های بعدی، به قوت خود باقی می‌ماند و آنها به‌راحتی در جامعه مقصد پذیرفته نمی‌شوند (رشیدی‌آله‌هاشم و سلیمانی، ۱۳۹۱: ۴)؛ بنابراین فهم فرآیندهایی که به‌موجب آنها کنشگران به‌تنهایی و یا در تعامل با کنشگران حیات اجتماعی بین‌فردی و جمعی خویش را بازآفرینی می‌کنند، سهم مهمی در شناخت فرهنگ مدنی و ظرفیت‌های توسعه اجتماعی و فرهنگی هر جامعه دارد (وصالی و قاسمی‌نژاد، ۱۳۹۸: ۹۵). از آنجایی که دسترسی‌های محدود در این مناطق، الگوی

در مناطق حاشیه‌نشین از سوی خانواده‌ها زیر نظارت و کنترل بیشتری قرار می‌گیرد؛ بنابراین دختران حاشیه‌نشین در مقایسه با زنان درجه بیشتری و در ابعاد متعددی محرومیت را تجربه می‌کنند و در نتیجه، پیامدهای چندگانه‌ای را برای این قشر به همراه دارد؛ بنابراین در پژوهش حاضر کوشش شده است تا با تأکید بر جامعه دختران حاشیه‌نشین تجربه محرومیت‌های زیسته آنها بررسی شود و به دنبال آن چالش‌های آنها در محیط زندگی‌شان شناسایی و درک عمیق شود.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی در زمینه محرومیت‌ها و چالش‌های زندگی ساکنان منطقه حاشیه‌نشین در ابعاد مختلف (اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی) صورت گرفته که در هریک از تحقیقات داخلی و خارجی بر جنبه‌های خاصی از مشکلات فراوان ساکنان تأکید شده است. اغلب این پژوهش‌ها در پی واکاوی ساختارهای نامطلوب محیط و یا درک عمیق‌تر از تجربه زیسته آنها از زندگی در محیط حومه بوده است که در مواردی به ارائه راهکارهای مؤثر برای بهبود زندگی ساکنان منجر شده است.

ویدوویچ^۱ (2021) پژوهشی را با عنوان «تحولات اجتماعی و فضایی در حاشیه‌های شهر روم، حومه‌های درحال گسترش در فیانو رومانو» انجام داد که در آن به پیچیدگی تحولات متنوع شهر توجه شد. در این مقاله به محوریت شیوه‌های زندگی ساکنان تأکید شده است و در آن به مسائل مربوط به برنامه‌ریزی‌های فضایی، نابرابری و محرومیت‌های جدیدی اشاره شده که در مناطق حومه درحال رخ دادن است.

بنت لطیف و همکاران^۲ (2016) در مطالعه‌ای با عنوان «وضعیت اجتماعی-اقتصادی و سلامت حاشیه‌نشینان منطقه کلیانپور در شهر دهاکا» دریافتند که مشکلات تغذیه‌ای، مسکن، شرایط بهداشتی ضعیف، کیفیت پایین یا نبود فاضلاب و زهکشی، امکانات آموزشی نامناسب، کمبود امکانات خدماتی مانند تأسیسات گاز، برق، آب، لوله‌کشی و

جدیدی از نابرابری‌های اجتماعی را ایجاد کرده است، تمرکز بر اداره حومه شهر بسیار مهم تلقی می‌شود (Anacker, 2015). برای جمعیت حومه‌نشین، رسیدگی به ظرفیت نهادها، برآوردن نیازها و دسترسی به امکانات الزامی است (Pagliarin & De Decker, 2018).

هرچند فقر پدیده عام بوده است؛ ولی گروه‌های مختلف از لحاظ ناهمگن بودن نشان به‌طور متفاوتی از آن اثر پذیرفته‌اند. در این بین، بخش چشمگیری از مباحث و رویکردها به مشخصه مغفول فقر، یعنی متغیر جنسیت و اثر آن در تعمیق و شدت فقر شهری معطوف شده است. اصطلاحاتی چون زنانه‌شدن فقر و محرومیت جنسیتی از جمله مباحثی است که در مطالعات جدید جامعه‌شناسی و برنامه‌ریزی شهر بیشتر ملاحظه می‌شود (Bastos et al., 2009)؛ بنابراین موضوع زنان و سکونتگاه‌های غیررسمی یا فضاهایی که تعریف جدی از رفع مشکلات اجتماعی ندارند، مسئله مهمی است که باید به آن توجه ویژه‌ای کرد. افرادی که در این مناطق زندگی می‌کنند، امنیت روانی، اجتماعی، اقتصادی و ... ندارند. با توجه به اینکه محوریت خانواده زن است، هرگونه ناامنی بیشتر متوجه زنان خواهد بود؛ البته این تهدیدها برای تمام رده‌های سنی امکان‌پذیر است. اگرچه آربر بر این باور است که زنانی که فرزند ندارند و یا ازدواج نکرده‌اند، از نظر سلامتی در موقعیت نامساعدتری به سر می‌برند (محمدی تیراندازه و صادقی سقدل، ۱۴۰۱: ۱۸۷-۱۷۷).

اوضاع نامطلوب اقتصادی و کاهش استانداردهای زندگی سالم در مناطق حاشیه‌نشین بستر ساز آسیب‌های اجتماعی و محرومیت‌های متعددی است که قشرهای ساکن، هریک با شدت متفاوتی آن را تجربه کرده‌اند؛ زیرا حاشیه‌نشینان زمینه رشد سالم را با موانعی اساسی روبه‌رو می‌کند و محدودیت‌های اساسی را برای ساکنان به وجود می‌آورد. تجربه و مواجهه با اوضاع زندگی در محیط‌های حاشیه شهر، برای دختران چالش‌های بیشتری به همراه دارد. این محرومیت‌ها و مشکلات تنها در بُعد اقتصادی تجربه نمی‌شود. چارچوب‌ها، فضای بسته محیط اجتماعی و رسوم سنتی مانع استقلال عمل دختران شده است و در برخی موارد منجر به خلوت‌گزینی آنها از اجتماع می‌شود. تعامل‌های دختران

¹ Vidovich

² Binte Latif et al.

زندگی خاص زنان حاشیه‌نشین، شبکه‌های درهم‌تنیده همسایگی زنان، باقی‌ماندن زنان در دور فقر و محرومیت و زندگی شبه‌شهری زنان حاشیه‌نشین به‌گونه‌ای است که به برجسته‌سازی فرهنگ حاشیه‌نشینی منجر شده است و برخی از پیامدهای زندگی حاشیه‌نشینی را برای زنان و دختران مانند احساس ناامنی اجتماعی، دسترسی‌ناداشتن به امکانات و فرصت‌های اجتماعی، ثبات‌نداشتن و زندگی موقتی به همراه دارد.

رضایی و همکاران (۱۳۹۵) پژوهشی را با عنوان «ارزیابی و تحلیل ابعاد اجتماعی حاشیه‌نشینی در کلان شهرها: محلات حاشیه‌نشین شهر شیراز» انجام دادند. نتایج تحقیق نشان داد که بین تعادل اجتماعی، امنیت اجتماعی و گسترش حاشیه‌نشینی ارتباط معکوسی وجود دارد و هرچه میزان و تعداد حاشیه‌نشینان بیشتر باشد، وضعیت اجتماعی نامتعادل‌تر خواهد بود.

نقدی و زارع (۱۳۹۲) پژوهشی را با عنوان «مطالعه نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی-فرهنگی زنان حاشیه‌نشین» انجام دادند. یافته‌های این پژوهش در دو بخش توصیفی و استنباطی ارائه شده بود. یافته‌ها دربخش توصیفی نشان داد که مشارکت زنان درحد متوسط است. از دیگر نتایج بخش توصیفی اعتقاد به زیادبودن آسیب‌های اجتماعی و سبک زندگی فقیرانه در این مناطق است. دربخش استنباطی نیز یافته‌ها نشان داد، همبستگی به‌دست‌آمده بین سابقه سکونت و نگرش با آسیب‌های اجتماعی و سابقه سکونت و تمایل‌های فرزندآوری معنادار نیست؛ اما همبستگی بین باورهای فرهنگی زنان و تمایل به مشارکت و بین سابقه سکونت و رفتار فرزندآوری معنادار است.

پژوهش‌های ذکرشده درحیطه چالش‌ها و مشکلات زندگی درمناطق حاشیه‌نشینی انجام‌شده که اغلب این موارد با تأکید بر محدودیت‌های ساختاری و کمبود امکانات و به روش کمی انجام شده است. همچنین، در مقالاتی که با روش کیفی مشکلات زندگی درفضای حاشیه‌نشینی به تصویر کشیده‌شده، با تأکید بر جامعه زنان بوده است و به محرومیت‌های متعدّد دختران از زندگی درمناطق حاشیه‌نشین توجه نشده است. باید درنظر داشت، دختران محله‌های

غیره ازجمله مشکلات حاشیه‌نشینان است که در این پژوهش با دید گسترده‌تری به محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی ساکنان و مسائل ناشی از کمبود امکانات و بسترهای نامساعد توجه شده است.

ویلسون (2010) در تحقیق خود بیان می‌کند که مواردی چون اشتغال‌هایی با مهارت پایین و مهاجرت‌های پشت‌سرهم کارگران، پیامدهای اقتصادی، فرهنگی، فردی و بوم‌شناختی برای مناطق حاشیه‌نشین دارد که ازنظر اقتصادی، دسترسی کمتری به فرصت‌های اقتصادی رسمی وجود دارد و ازنظر فرهنگی، این افراد به‌دلیل ارزش‌های کاربردی برای موقعیت اجتماعی آنی از ارزش‌های اساسی دست می‌کشند. مناطق حاشیه‌ای ازنظر بوم‌شناختی دچار انزوای اجتماعی می‌شوند و ازنظر فردی نیز کمتر در معرض مستقیم امکانات متفاوت برای رشد فردی قرار می‌گیرند.

در پژوهشی دیگر، هزاریکا^۱ (2010) براساس پیمایش ملی سلامت خانواده در هند با یک نمونه ۴۸۲۷ نفری از زنان ۱۵ تا ۴۹ سال ارتباط بین متغیرهای اجتماعی و جمعیتی با بهداشت باروری را درمیان زنان حاشیه‌نشین و غیرحاشیه‌نشین بررسی و مقایسه کرد و تفاوت معنی‌داری بین باروری زنان حاشیه‌نشین و غیرحاشیه‌نشین را براساس سن، تحصیلات و وضعیت اقتصادی و غیره گزارش کرد.

قاسم‌پور و همکاران (۱۴۰۰) پژوهشی را با عنوان «طراحی مدل علی تأثیر حاشیه‌نشینی بر افزایش بزهکاری و آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی شهر اهواز با رویکرد آزمایشگاه ارزیابی و تحلیل تصمیم‌گیری (دیمتل)» انجام دادند. نتایج پژوهش نشان داد که ابعاد حاشیه‌نشینی شامل فقر فرهنگی، محرومیت از ثروت، کمبود فضای آموزشی، کمبود مراکز درمانی، افزایش فقر، ازدحام جمعیت، محیط آلوده به بزهکاری و فشار استرس بر افزایش بزهکاری بر آسیب‌های اجتماعی شهر اهواز اثر دارد.

میرحسینی و همکاران (۱۳۹۹) پژوهشی را با عنوان «چالش‌های زندگی روزمره زنان حاشیه‌نشین شهر تهران» و با هدف درک تفسیر زنان از زندگی حاشیه‌نشینی و تجربه زندگی روزمره آنها انجام دادند. نتایج نشان داد که سبک

¹ Wilson

² Hazarika

نابرابری‌های اقتصادی-اجتماعی، شهرنشینی ناهمگون و انتقال فقر روستا به شهر می‌داند (رضایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۴). همچنین، رابرت پارک معتقد است که اساس سازمان اجتماعی، سنت‌ها و رسوم‌اند و خانواده، همسایگی و جامعه در مجموع در طول دوران پایداری، مردم را کنترل می‌کنند. شهرنشینی، صنعتی‌شدن و مهاجرت اینگونه اثرهای پایدارکننده را مختل و بدین وسیله اقتدار نظام‌های اجتماعی سنتی را سست می‌کنند. مشی جامعه‌مدرن موجب تغییرات سریع است. نمونه‌های بی‌سازمانی اجتماعی در میان مهاجران، بزهاران، خانه به دوشان و در زندگی‌های بی‌ریشه مناطق دیده می‌شود (رابینگن و واینبرگ، ۱۳۹۵: ۵۱-۵۳). به‌عبارتی، حاشیه‌نشینی یک نوع شیوه سکونت و نحوه توزیع جمعیت در سکونتگاه‌هاست که این سکونتگاه‌های در حال گسترش در شهرهای بزرگ با مشکلات بی‌شماری روبه‌رو هستند (Cherunya et al., 2020) و از خدمات، امکانات، تسهیلات رفاهی و زیربنایی از جمله: زیرساخت‌ها و دسترسی به منابع آب آشامیدنی سالم محروم هستند (محمدی‌تیراندازه و صادقی سقندل، ۱۴۰۱: ۳۱). به اعتقاد لوئیس^۱ (1998) حاشیه‌نشینی با فرهنگ فقر همراه بوده است و ساکنان این مناطق که بیشتر از مهاجران هستند، به‌لحاظ سوابق قومی و پایگاه اجتماعی-اقتصادی در سطح پایینی قرار دارند که با ساکنان مناطق شهری متفاوت است. نظریه فرهنگ فقر اشاره می‌کند که فرهنگ حاشیه‌نشینی نوعی شیوه زندگی است که ابعاد روانی و اجتماعی، گوشه‌گیری و حمایت‌نشدن جوانان از خانواده را دارد. حاشیه‌نشینی باعث پیامدهای اقتصادی و اجتماعی منفی می‌شود که شامل پیامدهای منفی فرهنگی و مشدد فرهنگ خاص حاشیه‌نشینی است. جدایی این دو فرهنگ منجر به تأخیر فرهنگی می‌شود. به همین خاطر است که حاشیه‌نشینی خود مولد تأخیر فرهنگی است (حسینی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۹)؛ بنابراین مفهوم نظریه فرهنگ فقر این است که تنها نداشتن درآمد کافی نیست، شیوه زندگی است که از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود.

نظریه تله محرومیت یکی دیگر از نظریه‌هایی که تبیین‌کننده زندگی حاشیه‌نشینی است و شامل مجموعه‌ای از

حاشیه‌نشینی به علت وجود باورها و سنت‌های فرهنگی مرسوم تا قبل از ازدواج در مقایسه با زنان، آزادی و قدرت عمل محدودتری دارند و به‌طور یقین، مشکلات و چالش‌های موجود برای این قشر حالتی مضاعف به خود می‌گیرد؛ بنابراین در پژوهش حاضر کوشش شده است که به روش کیفی و به‌صورت عمیق، محرومیت تجربه‌شده دختران حاشیه‌نشینی مطالعه شود.

ابعاد مفهومی و نظری

اسکان غیررسمی از جمله پدیده‌های ناشی از شهرنشینی شتابان معاصر و از جلوه‌های بارز فقر شهری است که به صورت خودرو در درون یا اطراف شهرها ظاهر شده است (محمدی‌تیراندازه و صادقی سقندل، ۱۴۰۱: ۵۵). حاشیه‌نشینان شهری بیشتر از ابعاد مختلف زندگی، یعنی فیزیکی (مسکن ناهنجار) و از بعد اجتماعی (با فرهنگ و رفتارهای اجتماعی جدا و متفاوت از جامعه شهری) و از بعد اقتصادی (ویژگی‌های اشتغال، درآمد و مهارت) متمایز می‌شوند (Vidovich, 2021; Bailey et al., 2003) و در واقع، جزء محروم‌ترین قشرهای جامعه هستند (حاج‌یوسفی، ۱۳۸۱: ۱۶). مفهوم فقر و محرومیت مربوط به زمانی است که دسترسی به درآمد و دیگر منابع (شخصی، خانوادگی، اجتماعی و فرهنگی) به قدری نامناسب باشد که مردم را از داشتن استانداردهای زندگی و کیفیت زندگی پذیرفتنی جامعه محروم کند (Alexiadou, 2002). ممکن است افرادی که در محدوده فیزیکی شهر زندگی می‌کنند، از نظر استفاده از امکانات و خدمات رفاهی در وضعیت نامساعدی باشند؛ در نتیجه، این مناطق پتانسیل فراوانی برای انواع آسیب‌های اجتماعی دارد و در صورت بی‌توجهی باعث تهدید همه هستی یک شهر می‌شود (Rotenberg et al., 2021).

از دیدگاه مانوئل کاستلز شهرنشینی با آهنگ شتابان گسترش می‌یابد و با وجود اینکه امکانات اشتغال مولد برای جمعیت‌های تازه‌وارد فراهم نیست، امکانات و تسهیلات زیربنایی، اجتماعی و کالبدی، سکونتگاه‌ها و محله‌های نامتعارف از قبیل زاغه‌ها و آلونک‌های حاشیه‌ای که با مهاجران تازه‌وارد تهنی دست برپاشده است، به نحوی خودرو و خودساز به وجود می‌آیند. وی حاشیه‌نشینی شهری را مولود

¹ Lewis

عوامل فقر، ضعف جسمانی، آسیب‌پذیری، انزوا و بی‌قدرتی درهم تنیده است. این پدیده به‌عنوان، دور باطل فقر، بیماری فقر، تله محرومیت و فقر توصیف می‌شود (چمبرز، ۱۳۸۷: ۱۴۰). تله فقر موقعیتی است که در آن افرادی که دچار فقر هستند، خارج از کنترل آنهاست. تله به چرخه تبدیل می‌شود و شروع به تقویت خود می‌کند. فقر هنگامی با خود تله به همراه می‌آورد که دور باطل تلاش‌های فقیران را تحلیل و اوضاع مساعدی را برای بروز فقر خلق کند (راغفر و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۴۷). فقر، محرومیت و ناتوانی‌های ادامه‌ی زندگی را برای ساکنان تله‌های فقر شهری دشوار و ناممکن کرده است. این تله‌های انسان‌ساخت که در اثر روابط کژ کارکردی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی به وجود می‌آیند، موقعیت فقر را بازتولید و دائمی می‌کنند و در نهایت، منجر به افزایش و عمیق‌تر شدن تله‌های فضایی فقر می‌شوند (رفیعیان و زاهد، ۱۴۰۰: ۵۴-۵۳).

چمبرز در این نظریه از پنج خوشه نامساعد نام می‌برد که با یکدیگر در ارتباط و تقویت‌کننده یکدیگر هستند و مانند زنجیرهایی به دست‌وپای افراد فقیر و به تبع آن ساکنان حاشیه‌نشین تنیده شدند.

۱- «فقر (با معرفه‌هایی چون خانه‌های ساخته‌شده از چوب، گل، خشت، حصیر، وسایل آشپزی ساده، توالی غیربهداشتی، اخذ وام از همسایگان، لباس‌های پاره و مندرس، بهره‌وری پایین، ساعت کار زیاد به‌خصوص درباره زنان با کارایی بسیار کم، کار کودکان، یک زندگی بخور و نمیر)؛

۲- ضعف جسمانی (نحیف و لاغر بودن اعضای خانواده، بیمار بودن اعضای خانواده به‌دلیل سوءتغذیه و ابتلا به بیماری‌های انگلی، ضعیف بودن نوزادان از جمله معرفه‌ها و شاخص‌های این خوشه است)؛

۳- انزوای خانوار (این خوشه شامل معرفه‌هایی از قبیل بیگانه‌بودن خانوار به دنیای خارج، بی‌اطلاعی از حوادث و اتفاق‌های پیرامون به‌دلیل بی‌سوادی، محدود بودن مسافرت‌ها و غیره است)؛

۴- محرومیت و آسیب‌پذیری (این خوشه شامل ناچیز بودن ذخیره‌های غذایی، ناچیز بودن سرمایه‌های نقدی

خانوار و آسیب‌پذیر بودن در برابر بیماری‌هاست)؛
۵- بی‌قدرتی خانوار (از جمله معرفه‌های این خوشه شناخت‌نداشتن قانون، نداشتن آگاهی حقوقی، کم‌شدن قدرت چانه‌زنی، بی‌قدرتی در دسترسی به کمک‌های دولتی و غیره است)» (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴: ۸۲-۷۸).

در پژوهش حاضر که به روش کیفی انجام شده است، از مرور مطالعات نظری برای اشراف بر موضوع، گسترش دید و نیز درک مفاهیم مرتبط با موضوع استفاده شده است. چارچوب نظری پژوهش مبتنی بر اندیشه‌های پارک و به‌ویژه چمبرز است؛ زیرا در اندیشه چمبرز، درک مفهوم محرومیت و آسیب‌های زیست حاشیه‌نشینی نه تنها بر بُعد اقتصادی محرومیت، بر سایر ابعاد اجتماعی، آموزشی، بهداشتی، سلامت و غیره توجه شده است.

روش پژوهش

در پژوهش حاضر از روش کیفی با تأکید بر رویکرد پدیدارشناسی استفاده شده است. در تحقیق پدیدارشناسی تلاش محقق این است که پدیده‌ها را با عمق تجربه‌های افراد از درون احوال و منویات و مرادها خود آنها فهم کند (فراستخواه، ۱۴۰۰: ۷۰). در این پژوهش برای واکاوی مسئله محرومیت و درک عمیق‌تر از ابعاد محرومیت، درک دیدگاه‌های ذهنی دختران از محرومیت تجربه‌شده، شیوه‌های متفاوت مواجهه با محرومیت در زندگی و فهم تجربه‌های مشترک استفاده شده است تا با ارتباط نزدیک‌تر با مصاحبه‌شوندگان و حضور در منطقه محروم بتوان تاحدودی به عمق مسئله مدنظر دست یافت. جامعه هدف پژوهش حاضر، دختران حاشیه‌نشین منطقه دولت‌آباد^۱ استان کرمانشاه

^۱ محله دولت‌آباد در استان کرمانشاه و در محدوده غربی استان کرمانشاه واقع شده است که شش زیرمحل به نام‌های اسلامی، سه راه شرکت، شرکت، چهل‌متری، بیست‌متری، ده‌متری و دو زیرمحل متداخل کوچک به نام‌های پشت مسجد امیرالمومنین (ع) و پشت مسجد محمد مصطفی (ص) دارد (ایراندوست و پاکزاد، ۱۳۹۴: ۱۶۲). گرچه در سال‌های اخیر منطقه مسکونی مسکن مهر نیز به آن اضافه شده است. جمعیت این منطقه در سال‌های اخیر روبه افزایش است و اغلب روستائینیان بعد از مهاجرت به شهر، تمایل بیشتری به سکونت در این منطقه دارند. این مسئله به همراه کمبود امکانات اقتصادی، رفاهی و ... چالش‌های متعددی را برای خانواده‌ها به‌ویژه دختران جوان به وجود آورده است.

پایانی یا نهایی است که با مراجعه به هریک از مراجعان صورت می‌گیرد. در واقع، اعتباریابی فعالیتی است برای ارزیابی صحت یافته‌هایی که به‌خوبی از سوی پژوهشگر و مشارکت‌کنندگان توصیف شده است و حاکی از این است که هر گزارش پژوهشی نوعی بازنمایی از نویسنده آن است (کرسول، ۱۴۰۰: ۲۵۳)؛ بنابراین بعد از اتمام مصاحبه برای تعیین اعتبار پژوهش، نتایج بعد از تحلیل اولیه در قالب متن و به‌صورت حضوری به مصاحبه‌شوندگان ارائه شد تا به اظهارنظرهای آنها توجه و مشخص شود، پارادوکسی بین نظرهای آنها و برداشت پژوهشگر وجود ندارد. در برخی از موارد که ابهامی در توضیح‌های مصاحبه‌شونده وجود داشت، مجدد سؤال‌هایی از پاسخگو پرسیده و ضمن رفع ابهام‌ها، فرایند کدگذاری اصلاح شد. علاوه بر موارد فوق، برای بررسی میزان اطمینان، متن‌های مصاحبه به متخصص خبره ارائه و در پایان، مشابهت به‌نسبت بالای مضامین استنباط‌شده پژوهشگر و متخصص، دال بر صحت این امر ارزیابی شد.

محقق ضمن در نظر گرفتن ملاحظه‌های اخلاقی از جمله: محرمانه‌بودن اطلاعات، حق اظهارنظر و یا انصراف از مصاحبه از سوی مصاحبه‌شوندگان در هر زمان که تمایلی به ادامه فرایند مصاحبه نداشته باشند، فرایند مصاحبه به‌صورت حضوری و در مواردی به‌صورت تلفنی انجام شد. در ۱۵ مورد از نمونه‌ها مصاحبه به‌صورت حضوری و در فضایی مناسب صورت گرفت و در ۳ مورد دیگر با در نظر گرفتن موقعیت مصاحبه‌شوندگان، به‌صورت تماس‌های تلفنی انجام شد. محقق با کسب اعتماد و رضایت پاسخگو مکالمه‌های مصاحبه‌های حضوری را ضبط کرد. میانگین زمانی هر مصاحبه در بازه زمانی ۴۵-۶۰ دقیقه طول کشید.

در پژوهش حاضر کوشش شده است تا به سؤال‌های محوری ذیل که بر مبنای مصاحبه‌های عمیق و نیمه‌ساختاریافته طراحی شده است، پاسخ داده شود.

۱- درک و تصور دختران حاشیه‌نشین به محرومیت چیست؟

۲- چه بسترها و یا موقعیتی منجر به محرومیت دختران حاشیه‌نشین شده است؟

۳- دختران با چه مشکلاتی در مناطق حاشیه‌نشین مواجه

بودند که بر اساس روش نمونه‌گیری هدفمند، مسیر مصاحبه در نظر گرفته شد و انتخاب این افراد از سوی برخی از دوستان و افراد بومی با تجربه صورت گرفت که با این افراد و نیز گفت‌وگوی پژوهشگر با مشارکت‌کنندگان اعتماد لازم برای انجام‌دادن فرایند مصاحبه حاصل شد.

معیار پذیرش نمونه، مواردی چون ۱- دختران بالای ۱۸ سال؛ ۲- بومی یا دخترانی با سابقه بیش از ۱۰ سال زندگی در منطقه حاشیه‌نشین؛ ۳- علاقه به انجام‌دادن مصاحبه در نظر گرفته شد. گفتنی است که تعیین مدت زمان بیشتر از ۱۰ سال زندگی در محیط حاشیه، برای اشراف دقیق‌تر به مسائل بوده است. بازه سنی دختران ۱۸-۳۲ در نظر گرفته شد؛ زیرا دختران در این رده سنی در آستانه ورود به دانشگاه، ازدواج، تشکیل خانواده و در مواردی جویای شغل تمام‌وقت یا پاره‌وقت هستند و به‌عبارتی، در شرف اخذ تصمیم‌های مهم زندگی‌اند که چالش‌های زیست حاشیه‌نشینی بر انتخاب آنها اثرگذار است. در این امر ضمن توجه به تنوع ویژگی‌های پاسخگویان به وضعیت تحصیل، اشتغال، تعداد فرزندان خانواده و سن توجه شد. فرایند مصاحبه تا زمان اشباع اطلاعات تداوم یافت. در این پژوهش، محقق بعد از مصاحبه با ۱۵ نفر به اشباع داده‌ها رسید؛ اما برای اطمینان و دقت ادامه فرایند مصاحبه با سه پاسخگوی دیگر، تعداد کل مصاحبه‌شوندگان به ۱۸ نفر رسید که مشخصات آنها در جدول ۱ درج شده است. در این پژوهش بر اساس داده‌های گردآوری‌شده از سؤال‌ها مانند چه تصور ذهنی از محرومیت دارید؟ چگونه آن را توصیف می‌کنید؟ چه موقعیتی از محرومیت‌ها و چالش‌های زندگی حاشیه‌نشینی بر شما اثر گذاشته یا از آن متأثر شده است؟ جمله‌ها و نقل‌قول‌های حاوی اظهارنظرهای مهم که گویای نحوه تجربه پدیده از سوی مشارکت‌کنندگان بود و همچنین مضامین مهم از آن استخراج و از آنها برای نوشتن آنچه مشارکت‌کنندگان تجربه کرده بودند، استفاده شد. برای گردآوری داده‌ها از روش مصاحبه عمیق و نیمه‌ساختاریافته و برای سهولت در فرایند کدگذاری و بررسی مجدد متن مصاحبه‌ها از نرم‌افزار Maxqda استفاده شده است.

معیار اعتباریابی به روش کولایزی است. کولایزی اعتبار

می‌شوند؟

توضیحات هر پاسخگو با کدهای مذکور در بخش یافته‌های پژوهش آمده است.

۴- چرا زندگی در محیط حاشیه، دختران را با چالش‌های مضاعفی روبه‌رو می‌کند؟

مشخصات مصاحبه‌شوندگان

در جدول ۱ مشخصات کلی پاسخگویان که به‌عنوان نمونه در منطقه حاشیه‌نشین مطالعه شده، درج شده است که

جدول ۱- سیمای کلی مصاحبه‌شوندگان

Table 1- Results of the general appearance of the interviewees

مصاحبه شونده	سن	تحصیلات	وضعیت اشتغال	مدت اقامت در محله حاشیه‌نشین	تعداد فرزندان خانواده
کد ۱	۳۲	دیپلم	خیاط	۱۰ سال	۵
کد ۲	۲۶	لیسانس	مربی مهد	از بدو تولد	۳
کد ۳	۱۹	دیپلم	فاقد شغل	از بدو تولد	۲
کد ۴	۲۰	دیپلم	فاقد شغل	از بدو تولد	۴
کد ۵	۲۷	دیپلم	فروشنده* ^۱	۱۵ سال	۴
کد ۶	۳۰	فوق‌لیسانس	تدریس خصوصی*	از بدو تولد	۴
کد ۷	۳۱	لیسانس	کارهای هنری	از بدو تولد	۸
کد ۸	۲۹	لیسانس	آرایشگر	از بدو تولد	۳
کد ۹	۲۲	دیپلم	فاقد شغل	از بدو تولد	۵
کد ۱۰	۲۴	دیپلم	فاقد شغل	۱۷ سال	۴
کد ۱۱	۲۵	فوق‌لیسانس	عکاس	از بدو تولد	۳
کد ۱۲	۲۲	سیکل	فاقد شغل	از بدو تولد	۴
کد ۱۳	۲۴	لیسانس	فاقد شغل	از بدو تولد	۶
کد ۱۴	۲۵	لیسانس	منشی پزشک	از بدو تولد	۳
کد ۱۵	۲۳	لیسانس	منجق دوزی*	از بدو تولد	۵
کد ۱۶	۱۸	سیکل	فاقد شغل	۱۳ سال	۴
کد ۱۷	۲۶	دیپلم	عروسک‌سازی	از بدو تولد	۴
کد ۱۸	۲۳	دیپلم	فاقد شغل	از بدو تولد	۴

^۱ تمام مواردی که با علامت ستاره مشخص شده است، بیانگر پاره‌وقت بودن شغل مصاحبه‌شوندگان است.

یافته‌های پژوهش

دارد. در این پژوهش بعد از فرایند مصاحبه با نمونه‌های مدنظر و بررسی نتایج، محرومیت دختران در دو مضمون اصلی (باورهای محدودکننده فردی، فضای نامطلوب جامعه حاشیه‌نشین) قرار گرفت. مضمون اول، با دو مضمون خرد (جهت‌گیری نامناسب از متغیر جنسیت و طرح‌واره‌های

دختران ساکن منطقه حاشیه‌نشین اغلب با دامنه متعددی از چالش‌ها مواجه می‌شوند که باعث ایجاد موانع اساسی در مسیر حرکت و ارتقا آنها می‌شود؛ بنابراین همین امر زمینه رویارویی با تجربه‌های تلخ محرومیت را برای آنها به همراه

شد. تعداد فراوانی مضامین اصلی و خرده‌مضامین تکرار شده در جدول ۲ درج شده است.

الزام‌آور فردی) شناخته و مضمون اصلی دوم نیز در هفت نمونه دسته‌بندی شد. برای سهولت دریافت اطلاعات از مصاحبه‌های انجام‌شده، خروجی نرم‌افزار maxqda دریافت

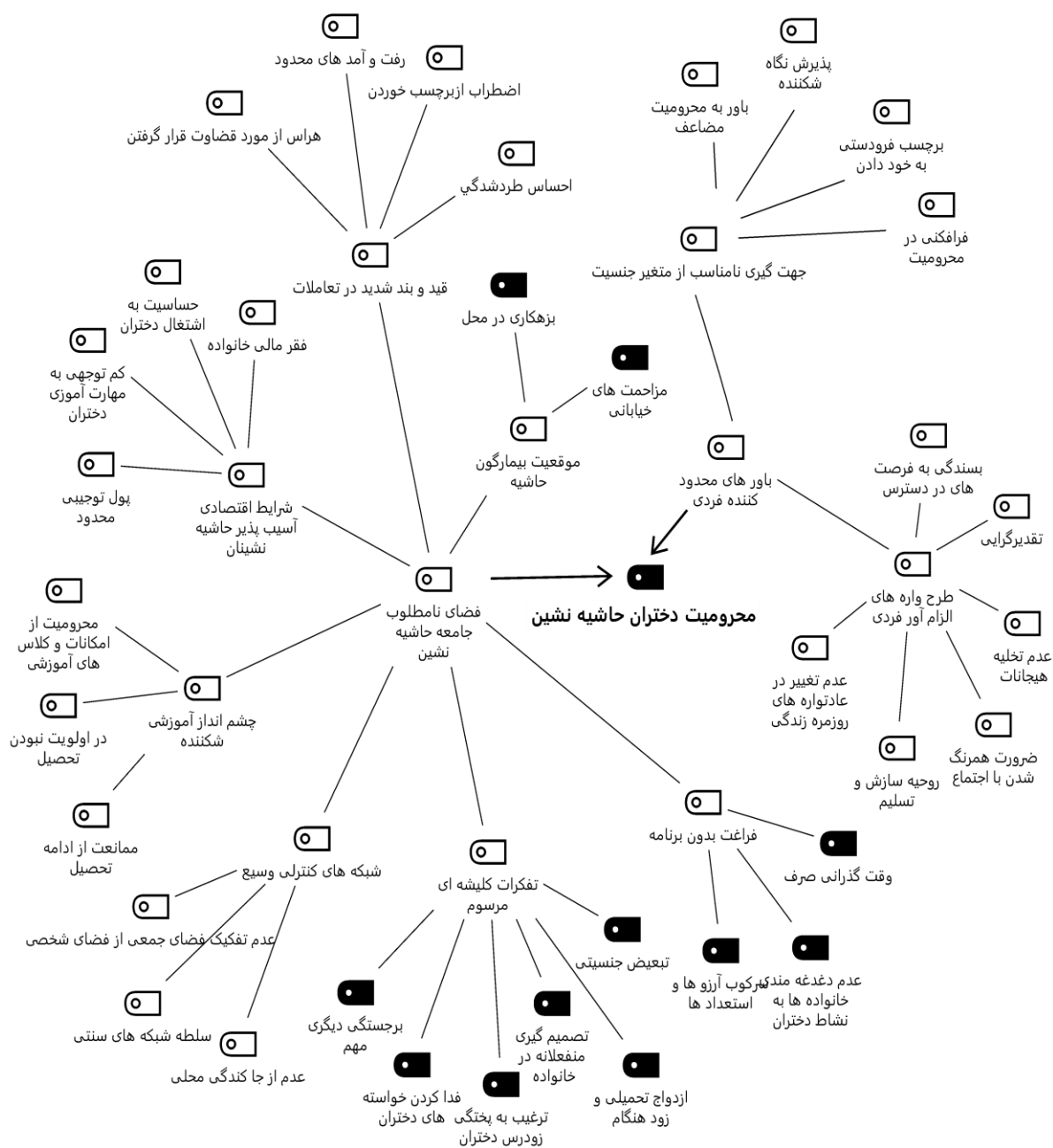
جدول ۲- نتایج بررسی مصاحبه

Table 2- Interview results

تعداد کدهای استخراج شده	خرده مضامین	مضامین اصلی
۲۱	جهت‌گیری نامناسب از متغیر جنسیت	باورهای محدودکننده فردی
۲۷	طرح‌واره‌های الزام‌آور فردی	
۱۵	موقعیت بیمارگون حاشیه	فضای نامطلوب جامعه حاشیه‌نشین
۱۴	شبکه‌های کنترلی وسیع	
۲۱	قیدوبند شدید در تعامل‌ها	
۱۳	چشم‌انداز آموزشی شکننده	
۳۴	موقعیت اقتصادی آسیب‌پذیر حاشیه‌نشینان	
۱۴	فراغت بدون برنامه	
۴۳	تفکرهای کلیشه‌ای مرسوم	
۲۰۲	مجموع (فراوانی کدهای استخراج شده)	

مرسوم با تعداد ۴۳ بار تکرار و کمترین فراوانی در چشم‌انداز آموزشی شکننده با تعداد ۱۳ بار تکرار در جدول ۲ آمده است و مجموع فراوانی کدهای استخراجی از متن مصاحبه‌ها با تعداد ۲۰۲ نمونه از ۱۸ مصاحبه‌شونده خاتمه یافت که علاوه بر آنها، مفاهیم مدنظر و دریافت‌شده از بررسی متن مصاحبه‌ها نیز در شکل ۱ ارائه شده است.

باتوجه به مصاحبه‌های انجام‌شده با دختران بومی و غیربومی منطقه حاشیه‌نشین دولت‌آباد در استان کرمانشاه و با استفاده از نرم‌افزار maxqda، دو مضمون اصلی و نه مضمون خرد، استخراج و شناسایی شدند. سپس تعداد فراوانی کدهای استخراج‌شده از سوی مجموع پاسخگویان محاسبه شد که بیشترین فراوانی درمضمون تفکرهای کلیشه‌ای

شکل ۱- خروجی یافته‌ها از نرم‌افزار Maxqda**Fig 1- The output of the findings from maxqda**

بازرسی دیگران، بررسی فرودستی را به خود القا می‌کردند که برخی از این موارد در پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان دریافت شده است. «اینجا که باشی، غرق میشی توی حسرت آرزوها. مخصوصاً اگر دختر باشی.» (کد۱۷)

بازرسی محدودکننده فردی

جهت‌گیری نامناسب از متغیر جنسیت: مصاحبه‌شوندگان با اثرپذیری از موقعیت حاکم بر محیط، پندارهای نامناسبی را درباره متغیر جنسیت داشتند. آنها ضمن پذیرش نگاه شکننده

«سختی منطقه محروم به‌کنار و سختی‌هایی که

به‌خاطر دختربودنمون می‌کشیم جدا...» (کد۷)

برخی از پاسخگویان باحاشیه‌دادن و یا به‌عبارتی، پروبال‌دادن بیشتر به ضعف موقعیت محیطی و نداشتن توانمندی در بهبود آن، احساس محرومیت را برای خود دوچندان می‌کردند.

«اگر بخوای اینجا پیشرفت کنی، باید سعی کنی با

همین امکانات محدود به جایی برسی. اگه وایسی همه

شرایط برات فراهم بشه که بخوای تلاش کنی، مبینی

موهات مثل دلدونات سفیدشده و هنوز هیچ کاری

نکردی.» (کد۱)

برداشت‌ها و هاله‌های ذهنی و یا به‌عبارتی، چارچوب‌های قالب برخی از پاسخگویان، خود سدی محکم در برابر تغییر موقعیت است. همچنین، در برخی موارد پاسخگویان با مقصرشناختن خانواده و شبکه‌های موجود در محیط حاشیه‌نشین، رنج بیشتری از محرومیت‌های حاکم بر محیط می‌کشند.

«ما چون دختر هستیم، همه به ما ظلم می‌کنند تا

میایم اعتراض کنیم، صد تا انگ و برچسب هم می‌زنند.

زندگی کردن اینجا واقعاً سخته...» (کد۱۸)

بنابراین اندیشه و شیوه تفکرهای دختران ساکن در محیط حاشیه‌نشین درباره جنسیت تا حدودی در نوع برداشت از محرومیت، نحوه رویارویی و مقابله با موقعیت برای تغییر آن، نقش حایز اهمیتی دارد.

طرح‌واره‌های الزام‌آور فردی: دختران منطقه حاشیه‌نشین به‌علت وجود طرح‌واره‌های الزام‌آور به موقعیت‌های موجود برای ارتقاشان، بسنده و در مواردی به‌علت تأکید و پذیرش عقاید قضا و قدری، سرنوشت خود را محکوم به فنا تلقی می‌کنند.

«بعد از مدتی حتی به آرزوهای خودم خندیدم.

وقتی که تقدیر این جور بوده که ما اینجا باشیم؛ یعنی تا

آخر عمر ما محکوم به شکست و بدبختی هستیم. پس

فقط باید تحمل کنیم تا زمانی که زنده‌ایم.» (کد۱۲)

«به‌نظم باید با شرایط کنار اومد. درکل قسمتم این

بود که توی این وضعیت باشم. بالاخره این بازی

سرنوشته. یکی خوشبخت‌میشه و یکی نه...» (کد۵)

در برخی از موارد دختران درمقایسه با پسران خانواده رویه سازگاری بیشتری دارند؛ اما متأسفانه گاهی دختران با تسلیم‌شدن در برابر موقعیت، به زندگی پرچالش خود مهر تأیید می‌زنند.

«گاهی شرایط اونجور که می‌خوام پیش‌نمیره؛ ولی

دیگه قرار نیست همش گل و بلبل باشه. هرچقدر سخت

بگیری، زندگی هم سخت می‌گیره.» (کد۱۴)

«اوایل نوجوانی پذیرش این شرایط برام خیلی

سخت بود و بارها قصد خودکشی داشتم؛ اما کم‌کم به

این روند خوگرفتم. قبلنا با همه دعوا داشتم. انگار

می‌خواستم حق خودم رو از همه بگیرم؛ اما الان نه. دارم

به شرایط عادت می‌کنم.» (کد۱۵)

یکی دیگر از پاسخگویان تمایل نداشتن به تغییر در

روند زندگی خود را اینگونه شرح می‌دهد:

«من به این وضعیت عادت کردم. کسی زندگیش

رو تغییرمیده که به امیدوی توی زندگیش باشه. یک آرزو،

یک هدف، یک عشق ... من هیچ‌کدوم رو ندارم. صبح

که از خواب بیدار میشم، به این فکر می‌کنم، عمرم داره

الکی حروم میشه. از زندگی دلزده میشم. محرومیت،

انتهاش به نام من رقم می‌خوره. فقط همین.» (کد۱۳)

برخی از مصاحبه‌شوندگان اذعان داشتند که به‌علت ترغیب به رفتار زنانه و انتظارهای بیش از حد از آنها دوران نشاطشان محدود بوده است و نتوانسته‌اند هیجان‌ها و انرژی خود را در فعالیت‌های ورزشی و یا حتی رفتارهای روزمره بروز دهند. آنها به این امر سوق پیدا کرده‌اند که با محیط پیرامونشان هم‌رنگ شوند و با الگو قرار دادن زنان حومه، مانند آنها زندگی کنند.

«بعضی وقتا خیلی دوست داشتم که تغییر در ظاهرم

ایجاد کنم. در لباسم، آرایشم ... خوب، ولی اینجا باید مثل

بقیه باشی...؛ چون خیلی زیر نظر مردم هستیم. دقیقاً مثل

این ضرب‌المثل: گرخواهی نشوی رسوا، هم‌رنگ جماعت

شو.» (کد۲)

حتی پیش دوستانم هم نمیگم. همشون رو توی دلم زنده به گور می‌کنم». (کد ۱۳)

و یا به گفته پاسخگوی دیگر:

«قبل از این شغلم، حتی به این فکر افتادم با مادرم برم و کارای خونه مردم رو انجام بدم؛ ولی مادرم به شدت مخالفت می‌کرد، می‌گفت تو دختری و این خونه، اون خونه رفتن، کلی حرف و حدیث برات درست میکنه». (کد ۱۷)

همچنین برخی از پاسخگویان اشاره کردند که شبکه‌های همسایگی، قدرت و نفوذ بسیاری در زندگی آنها دارد و گاهی سبب آسیب‌زدن و تجاوز به حریم خصوصی زندگی آنها و تصمیم‌گیری شخصی‌شان شده است.

«اینجا همسایه‌ها حدومرز نمی‌شناسن. خیلی توی زندگی آدم سرک می‌کشن. آدمو سؤال، جواب می‌کنن؛ حتی اگه کسی هم بیاد خونمون، سروته داستان رو در میارن. هیچ چیزی برای پنهان کردن و رازنگه داشتن وجود نداره». (کد ۷)

«هرتصمیمی که گرفتم، به جزء والدینم، بقیه متأسفانه دخالت می‌کنن. من یکبار تا نامزدی هم پیش‌رفتم؛ اما چون همه فامیل و حتی همسایه‌ها در این خصوص دخالت‌های بی‌جایی داشتن، باعث شدن که نظر خانواده هم تغییرکنه و متأسفانه نامزدیم رو به‌هم‌زدن». (کد ۲)

برخی از دختران از پیوند تعلق عمیق خانواده به محل زندگی ابراز ناامیدی کردند که این پیوستگی و شبکه روابط مانع تصمیم‌گیری‌های والدین برای تغییر محل سکونتشان می‌شود.

«امید به رهایی نیست؛ چون خانواده به این محیط پایبندن. اینجا می‌تونن اجاره خونه رو پرداخت کنن و جای دیگه براشون خیلی سخت میشه». (کد ۱۳)

به بیان یکی دیگر از مصاحبه‌شوندگان:

«خیلی می‌خوام از این منطقه بریم؛ ولی فکر کنم، محکوم به این سرنوشت هستیم که تا آخر عمر اینجا باشیم و این سختی‌ها رو تحمل کنیم. خانواده شرایطش رو ندارن، منطقه زندگی رو عوض کنن. واقعاً پذیرش شرایط برام دشواره». (کد ۱)

«بعد از مرگ پدرم اوضاع خیلی تغییر کرد. مادرم مجبور شد توی یه شرکت خدماتی کارکنه. شرایطم خیلی سخت‌شده. به‌خاطر اینکه مردم محل برامون حرف در نیارن، قید ارتباط با بیشتر دوستای قدیمی‌ام رو زدم. با اینکه سنی ندارم، احساس می‌کنم مثل افراد مسن شدم». (کد ۴)

فضای نامطلوب جامعه حاشیه‌نشین

موقعیت بیمارگون حاشیه: حاشیه‌نشینی به‌شیوه‌ای از زندگی شهری اطلاق می‌شود که با تراکم بیش از حد جمعیت، تعارض فرهنگی، بی‌ثباتی اجتماعی، بیکاری و مشاغل کاذب، بی‌هویتی، خشونت، جرم و جنایت، احساس حقارت، آمادگی برای آشوب و انفجار و غیره همراه است (حسنی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۷) که این امر در برخی از گفت‌وگوها به‌عنوان دغدغه اصلی مطرح شده است.

«با سختی یه گوشی خریدم که با خواهرم باهم استفاده می‌کردیم. یه روز وقتی داشتم به محل کارم می‌رفتم، از بیچارگی من، گوشیم رو دزد زد. دنیا رو سرم آوار شد. آخه هنوز قسطای گوشی تموم نشده بود. تازه فهمیدم که چقدر بدبختم. فقط یه سرگرمی داشتم و با اون خوشحال بودم که به کامم زهر شد». (کد ۵)

«یه وقتی که مجبور بودم به‌خاطر کار زیاد تا دیر وقت مغازه باشم، پدرم یا برادرم می‌اومد دنبالم که درمسیر برگشت به خونه تنها نباشم. نکنه کسی بخواد مزاحمتی برام درست کنه». (کد ۱)

شبکه‌های کنترلی وسیع: کنترل شدید رفتارها و یا به‌عبارتی، زیر نظر بودن با شدت بیشتری در فضای جامعه حاشیه‌نشین مشاهده می‌شود. مصاحبه‌شوندگان اغلب احساس می‌کنند، زیر ذره‌بین دنیای پیرامونشان هستند. از نظر برخی از پاسخگویان جنسیت به‌عنوان یک محرک قوی سبب تنش فکری آنها شده است؛ زیرا به‌دلیل نگرانی از قضاوت‌ها و برداشت‌ها از شبکه‌های سنتی حاکم باید با وسواس بیشتری رفتار کرد.

«من دائم احساس می‌کنم، زیر ذره‌بینم. به‌خاطر حرف مردم خیلی از حرف‌ها و درد دل‌های خودم رو

قید و بند شدید در تعامل‌ها: اغلب دختران به علت

اضطراب از تحمیل برچسب منفی، خود را در چارچوب و حاشیه امن قرار می‌دهند و ارتباط‌های خود را از جمله: ارتباط با دوستانشان مدیریت می‌کنند.

«باید مثل مادرم خانومانه رفتار می‌کردم. به خاطر اینکه کسی پشت سرم از واژه سبکسر استفاده نکنه.» (کد ۱۸)

«چون اگر اینجا اعتراض کنیم، بهت می‌گن دختر بی‌چشم و رو، چشم سفید، حاضر جواب و...» (کد ۳)

گرچه این امر تا حد چشمگیری به دلیل هراس، نشئت‌گرفته از قضاوت دیگران است. برخی از پاسخگویان بیان کردند که گاهی این موقعیت سبب احساس انزوای آنها شده است.

«اینجا یه جای تفریحی نداره که با خواهرم برم یه دوری بزنم. اگه زیاد رفت‌وآمد کنم، مردم یه چیزی پشت سرم می‌گن.» (کد ۱۸) و یا «انگار همه مردم تحت نظرن. کافیه پاتو کج بذاری، کافیه اشتباهی خدایی نکرده مرتکب بشی، حرف دهن‌به‌دهن می‌چرخه و دیگه امکان ازدواج هم برات فراهم نمیشه.» (کد ۱۰)

چشم‌انداز آموزشی شکننده: موقعیت و امکانات

آموزشی محدود و شکننده در بافت جامعه حاشیه‌نشین، باعث کمتر شدن انگیزه پیشرفت در دختران شده است. پاسخگویان ضمن ابراز نگرانی از کمبود امکانات و کلاس‌های کمک آموزشی، این امر را یکی از دلایل اصلی ضعف بسترهای یادگیری و آموزش بیان کردند.

«..... ولی تلاش‌هام بی‌ثمر شد. هرچقدر خوندم، نتونستم به نتیجه مطلوبی برسم. برای کنکور سال بعد خیلی اصرار کردم که منو کلاس کنکوری بزارن که اونم به هزارویه دلیل نشد. مجبور شدم به کتاب‌های درسی خودم و چند کتاب تست که از دوستانم امانت گرفته بودم، اکتفا کنم.» (کد ۱۰)

«یه چیزه آزادهنده دیگه که از شاگردام می‌شنوم، اینکه خانواده‌ها معمولاً دوست دارن دخترهاشون زود ازدواج کنن و خونه بخت‌برن. این باعث میشه هیچ‌رغبتی برای درس خوندنشون باقی‌نمونه.» (کد ۶)

«خرید کتاب کنکوری و خیلی از اقلامی که برای کنکور لازمه، برای دانش‌آموزان محله ما سخته؛ ولی با این وجود تمام تلاشم رو می‌کنم و امیدوارم قبول بشم.» (کد ۳)

موقعیت اقتصادی آسیب‌پذیر حاشیه‌نشینان: اسکان

غیررسمی یکی از مؤلفه‌های اساسی فقر شهری است. وضعیت معیشتی نامناسب، پیامدهای نامطلوبی را برای ساکنان حاشیه‌نشین دارد.

«قبلاً هم شاگرد آرایشگر بودم، هم شاگرد خیاط، گاهی هم به همراه مادرم به نظافت خانه‌های مردم می‌رفتم. گاهی اونا دلشون به حال ما می‌سوخت و کمی بیشتر از میزان توافق اولیه برای دستمزد به ما پول پرداخت می‌کردن.» (کد ۸)

«پدرم متأسفانه معتاده و اصلاً تعادل روانی نداره. هرشب با برادرام درحال جنگ و دعوا هستن. یه شب نبود که ما آرامش روانی داشته باشیم. شاید اگه داداشم نبودن، ما از گشنگی مرده بودیم؛ چون بابام اصلاً وقت و بی‌وقت نمی‌شناسه. دائم پای بساطه.» (کد ۱۶)

برخی از پاسخگویان ضمن اشاره به مشکلات مالی، بیکاری و فقر اذعان کردند که پایه اصلی محرومیت‌های آنها وضعیت اقتصادی نابه‌سامان خانواده‌هاست که باعث شده است آنها نتوانند در مسیر درست کشف استعدادها و توانایی‌های خود قرار گیرند.

«دوران نوجوانی، اوج سرخوردگیم بود. با اینکه توی تیم هندبال استانی پذیرفته شدم، باید برای آمادگی به باشگاه می‌رفتم؛ اما خانواده به‌خاطر مشکلات مالی و رفت‌وآمد خیلی مخالفت‌کردن؛ حتی مجبور شدم از تیم ورزشی مدرسه انصراف بدم.» (کد ۱۴)

«گاهی به سرم می‌زد، مثل بقیه دخترها یک مهارت یاد بگیرم؛ مثل آرایشگری یا خیاطی که با اون بتونم پول دربیارم؛ اما هزینه کلاس‌های آرایشگری و خیاطی واقعاً بالا بود و بودجه مالی خانواده نمی‌تونست پاسخگو باشه. کاش منم مثل دوستانم یه شغل حتی با حقوق کم داشتم که می‌تونستم بعضی از نیازهامو تأمین کنم.» (کد ۴)

فراغت بدون برنامه: نداشتن امکانات رفاهی مناسب در

منطقه اسکان غیررسمی و وضعیت نامناسب مالی، باعث

خواستگار داشتم، اوضاع مالیشون از ما بدتر بوده. مادرم خیلی دوست‌داره زود سروسامان بگیرم؛ ولی خب همیشه به هر قیمتی ازدواج کرد». (کد ۱۱)

«اغلب دخترا رو زود خونه بخت می‌فرستن. حالا اگه شانس هم بیارن و شوهراشون باهاشون خوب باشه. در غیر این صورت، زندگی فقط براشون یه جهنم‌دره‌میشه و توی آتیشش میسوزن». (کد ۱۵)

همچنین برخی از مصاحبه‌شوندگان با ابراز ناخرسندی، بی‌توجهی والدین به تصمیم‌گیری آنها را یکی از مشکلات شخصی و مانع دستیابی به برخی از خواسته‌هایشان قلمداد کردند.

«تنها نقطه بارزی که می‌تونم درمورد محل زندگی خدمتتون بگم، فقر و مشکلات فرهنگی. معمولاً توی این قضیه دخترها بیشتر آسیب می‌بینن؛ چون خیلی بهشون سخت می‌گیرن. برای تمام برنامه‌ها و تصمیم‌گیری‌هاشون باید با بقیه مشورت کنن؛ یعنی علاوه بر اجازه پدر و مادر باید حتی رضایت مردم محل [با بیانی طنزآمیز] رو داشته‌باشن». (کد ۸).

طبقه‌بندی ویژگی‌های شخصیتی مصاحبه‌شوندگان

باتوجه به توضیحات مصاحبه‌شوندگان درباره تجربه زیسته آنها از مفهوم محرومیت در محیط حاشیه شهری، ویژگی شخصیتی دختران به سه دسته درماندگی، منتقد و قضاوت‌گر زیست‌حاشیه و فرصت‌آفرین: خلق ایده‌های مثبت از موقعیت فعلی تقسیم‌بندی شد. انتخاب ویژگی‌های شخصیتی باتوجه به نوع نگاه و درک از محیط حاشیه شهری، مواجهه با موقعیت و محدودیت‌های حاشیه‌نشینی و پیامدهای آن در نظر گرفته شد. دسته‌بندی اطلاعات فوق در جدول ۳ آمده است.

اظهار نارضایتی برخی از پاسخگویان شده است. دختران منطقه بیشتر زمان اوقات فراغتشان به بطالت می‌گذرد و گاهی به وقت‌گذرانی صرف اشاره شده است.

«همه از روزهای تعطیل خوششون میاد ولی حتی موقعی که من دبیرستانی بودم از تابستون متنفر بودم؛ چون تنها تفریح و سرگرمی من، دیدن دوستانم توی مدرسه بود. اینجا هیچ‌مکان تفریحی نداره. دل آدم میگیره». (کد ۴)

و یا

«بیشتر وقتم رو توی خونه‌ام. تنها سرگرمی من اینه: چند دقیقه توی گوشی باشم و نهایتاً احوالی رو از دوستانم بگیرم. فقط همین». (کد ۱۰)

به‌نظر مصاحبه‌شوندگان تا زمانی که تأمین نیازهای اولیه و مادی خانواده با چالش‌های اساسی مواجه است، خانواده‌ها دغدغه و اولویت خاصی به نشاط و نحوه گذران اوقات فراغت دختران نشان نمی‌دهند.

«خانواده‌ها اگه پولدار باشن، میتونن بچه‌هاشونو به بهترین مدرسه بفرستن. هرکلاسی که دوست دارن بفرستن؛ ولی وقتی می‌بینم پدرم زیر فشار قرض و بدهیه و آه در بساط‌نداره، دیگه اوقات فراغت، تفریح و سرگرمی من از پنج تا بچه خانواده که سه تای اونا پسر هستن، خیلی خنده‌دارمیشه». (کد ۹)

تفکرهای کلیشه‌ای مرسوم: پاره‌ای از تفکرهای مرسوم خانوادگی به‌عنوان یک بازدارنده قوی سبب شده است که آنها از ادامه تحصیل دانشگاهی محروم شوند و با ترغیب به پختگی زودرس، در برخی از موارد ناخواسته به ورطه ازدواج زود هنگام قدم بردارند.

«خیلی دوست دارم از این موقعیت رها بشم؛ ولی می‌ترسم خودم رو از چاله به چاه بندازم. هرچی

جدول ۳- طبقه‌بندی ویژگی‌های شخصیتی مصاحبه‌شوندگان

Table 3- Classification of personality traits of the interviewees

ویژگی‌های شخصیتی	نوع نگاه به زندگی در محیط حاشیه‌نشینی	نحوه مواجهه با چالش‌های محیط حاشیه‌نشین	پیامدها
۱- درماندگی (پذیرش بی‌محریط حاشیه)	- تغییر نکردن بسترهای حاشیه‌نشینی؛ - غرق شدن در محرومیت چندگانه و ناتوانی در رهاشدن از آن؛ - باورپذیری محدود به فرصت‌های تحرک و تغییر (هرچند محدود)؛ - اعتقاد به پایداری زنجیره محرومیت در محیط حاشیه و ظلم شدن.	- قرارگرفتن در موضع نیازمندی و تکاپو نداشتن برای تغییر اوضاع؛ - تقدیرگرایی و بسندگی به وضعیت فعلی (سوختن و ساختن)؛ - ناتوانی در دفاع از حقوق خود و اقدام مناسب نکردن برای بهتر شدن موقعیت.	- انکار و کتمان توانمندی‌ها و استعدادها؛ - احساس قربانی شدن در اوضاع جامعه؛ - خودباوری نداشتن، عزت نفس و احساس خودکم‌بینی؛ - خدشه‌دار شدن سلامت روانی و جسمی؛ - رشد شخصیتی محدود؛ - گرفتار شدن در تنگدستی و احساس ناامیدی و سرافکندگی.
۲- مستند و قضاوت‌گر زیست حاشیه	- باور به تسلط فرهنگ فقر در منطقه؛ - دسترسی نداشتن مستمر به خدمات و امکانات شهری (پارک، بیمارستان و ...) - فرافکنی در محرومیت؛ - جدایی از جامعه شهری و احساس بیگانگی؛ - نارضايتی از بسترهای آموزشی، اقتصادی و اجتماعی و احساس شکاف با منطقه‌های مرفه‌نشین.	- سعی برای تغییر موقعیت به هر قیمتی مانند ازدواج زود هنگام (از چاله به چاه افتادن)؛ - برخورد انتقام‌جویانه و مقصد دانستن خانواده به علت اوضاع نامطلوب زندگی؛ - سعی در اتخاذ شغلی پاره‌وقت (هرچند با درآمد کم و سخت‌گیری‌های خانواده در این زمینه).	- احساس سرخوردگی و بیگانگی (انزواي اجتماعی)؛ - اختلاف‌های خانوادگی (به علت گریز از هنجارها)؛ - احتمال به دام افتادن در تله انحراف‌های اجتماعی و از هم گسیختگی اخلاقی (خودکشی، فرار، اعتیاد و ...) - نمایش حس عصیان به شکل داغ ننگ؛ - احساس خشم و نفرت به دیگران.
۳- متعادل (فرصت‌آفرین: خانق ایده‌های مثبت از معرفیت فعلی)	- امکان تشخیص فرصت‌ها از چالش‌های موجود زیست حاشیه و گاهی امکان اخذ ایده‌ها برای رفع برخی از موانع (اجتماعی، اقتصادی و ...) - نگاه امیدوارانه به بهبود موقعیت و مشکلات زندگی در نواحی حومه؛ - بهره‌گیری همه‌جانبه از منابع و ظرفیت‌های فعلی.	- تسلیم نشدن در برابر موقعیت و تلاش برای جبران محدودیت‌ها؛ - شناخت دقیق از چالش‌های زندگی حاشیه‌نشینی و تکاپو برای عبور از پاره‌ای از مشکلات و دستیابی به برخی از خواسته‌ها؛ - توجه و به کارگیری پتانسیل‌های مثبت فردی؛ - مشارکت در انجمن‌ها و فعالیت‌های اجتماعی.	- بالارفتن سطح تعامل‌های اجتماعی؛ - تلاش برای کشف استعدادها و شکوفایی توانایی‌ها؛ - اتخاذ سبک‌های مقابله‌ای برای مدیریت زندگی و کمرنگ کردن چالش‌ها؛ - توانمندی فکری، رشد و تکامل ابعاد شخصیت؛ - توانایی حل مسئله و افزایش انعطاف‌پذیری در مشکلات.

نتیجه

گروه‌های فقیر و آسیب‌پذیر، سبب ایجاد چهره نامطلوب در بافت شهری شده است. این امر محرومیت‌های چندگانه‌ای را

از دید سکونتگاه‌های غیررسمی و در پی آن به وجود آمدن

مشکلاتی را در زمینه‌های مختلف از جمله: انتخاب شریک زندگی، شغل، ادامه تحصیل، مسکن و دسترسی به خدمات مطلوب شهری را به وجود می‌آورد؛ اما دختران باتوجه به تعصب‌های بیجای فرهنگی زیان بیشتری می‌بینند. گاهی حتی آنها برای ادامه علائق شخصی از جمله: انتخاب یک رشته هنری یا ورزشی در چارچوب تصمیم‌های اعضای خانواده قرار می‌گیرند.

ساخت نامطلوب جامعه حاشیه‌نشین و خرده‌فرهنگ‌های بسیار در محیط حاشیه، فضای جامعه را بیمارگون کرده و زمینه بزهکاری را به وجود آورده است؛ در نتیجه، دختران در چنین محیطی ناسالم محدود می‌شوند و به دنبال آن خانواده‌ها آنها را به پذیرش اصول و هنجارهای بسیاری مقید می‌کنند. همچنین، به دلیل هراس از برچسب خوردن و قضاوت شدن از سوی دیگران از فعالیت در جامعه و ارتباط‌های خود تا حد زیادی با ممانعت‌هایی روبه‌رو می‌شوند. پاسخگویان مضمون‌های «اوضاع اقتصادی نامطلوب» و «تفکرهای کلیشه‌ای مرسوم» را به عنوان ریشه‌های اصلی محرومیت در نظر گرفته‌اند و در بسیاری از موارد، این عوامل را در شکل‌گیری سایر رؤس محرومیت، مهم تلقی کردند. موارد فوق در نظریه‌های متعدد محرومیت، بیان شده است که از این میان، نظریه «انسان حاشیه‌نشین» از رابرت پارک و نظریه تله محرومیت حاکی از این مسئله است.

رابرت پارک، انسان حاشیه‌نشین را شخصیتی می‌شناسد که به دلایل گوناگون و با شرایط خاصی از تغییر و تحول فرهنگ‌ها، ارتباط منطقی خویش را با محیط از دست داده؛ ولی هنوز توانسته و یا نخواسته است با فرهنگ و موقعیت جدیدی ارتباط برقرار کند که با آن روبه‌رو شده است. همچنین، از دیدگاه چمبرز مجموعه‌ای از عوامل از جمله: فقر، ضعف جسمانی، آسیب‌پذیری، انزوا و بی‌قدرتی درهم تنیده‌اند که به‌عنوان دور باطل فقر، بیماری فقر، تله محرومیت است و تا حدی شایان در زندگی دختران حومه مشاهده می‌شود. نتایج پژوهش حاضر با یافته‌های میرحسینی و همکاران (۱۳۹۹) و قاسم‌پور و همکاران (۱۴۰۰) درباره

برای ساکنان منطقه حاشیه‌نشین به وجود آورده است. حاشیه‌نشینان از محروم‌ترین قشرهای جامعه شهری هستند که تجربه تلخ محرومیت را به صورت چشمگیر لمس می‌کنند. در این میان، قشر آسیب‌پذیر از جمله: دختران منطقه حومه، از این موقعیت زیان بیشتری را متحمل می‌شوند. آنها به علت سلطه شبکه‌های سنتی و قالب‌های فکری رایج زیر کنترل و نظارت بیشتری هستند. محرومیت دختران نه تنها از اندیشه‌های قالب محدود نشئت می‌گیرد، ساخت جامعه حومه و فقر گسترده آنها را به آینده‌نگری و ترقی خودشان با شک و تردیدهای مداوم روبه‌رو کرده است و حتی در مواردی منجر به آشفتگی فکری و روانی آنها می‌شود. اوضاع برزخ‌گونه فضای حومه منجر به کناره‌گیری دختران از متن جامعه و فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی آنها شده است؛ زیرا فقر و محرومیت امکان انتخاب را محدود و فرصت‌ها را کاهش می‌دهد. در واقع، فقر و محرومیت علاوه بر شاخص‌های ذهنی، موقعیت عینی و مسلط فضای جامعه، شکاف عمیقی را بین انگیزه و دستیابی به هدف‌هایشان ایجاد کرده است.

اوضاع سخت اقتصادی و وضعیت نامناسب اجتماعی و فرهنگی به‌عنوان محدودکننده‌ترین عوامل ازسوی مصاحبه‌کنندگان تلقی شد که حرکت دختران را در رسیدن به هدف‌های متعالی متوقف یا کند می‌کند. به همین سبب، بسیاری از دختران این محیط، رویه زندگی زنان محیط حاشیه را به‌عنوان الگوی زندگی خود قرار می‌دهند. تصور بیشتر دختران بر این اصل استوار است که راه‌گزینی از موقعیت موجود نیست؛ بنابراین باید با تمام ناخواسته‌های زندگی حاشیه‌نشین خود را وفق دهند. گرچه در این میان برخی از دختران به پذیرش موقعیت موجود مقاومت می‌کنند و با برخی از تصمیم‌ها سعی در فرار از مشکلات و یا حل برخی از آنها دارند. باتوجه به مصاحبه‌های صورت‌گرفته، برخی از دختران با ادامه تحصیل، گرفتن شغل پاره‌وقت، ازدواج با موقعیت مطلوب‌تر از وضعیت منزل پدری، تغییر محیط و ... به دنبال برداشتن برخی از محدودیت‌های زندگی خود هستند. زندگی در حومه شهر فارغ از بُعد جنسیت،

بهمنی، س.؛ همتی، ر.؛ ملتفت، ح. و ایزدی‌جیران، ا. (۱۳۹۸). «سهم فرایند شکل‌گیری تجربه حاشیه‌نشینی براساس نظریه داده‌بنیاد: مورد مطالعه محله‌های ملاحیه و تل برمی خوزستان»، *توسعه اجتماعی*، ۱۴ (۲)، ۱۵۸-۱۲۷.

چمبرز، ر. (۱۳۸۷). *توسعه روستایی: اولویت‌بخشی به فقرا*، ترجمه مصطفی ازکیا، تهران: دانشگاه تهران.

حاج‌یوسفی، ع. (۱۳۸۱). «حاشیه‌نشینی شهری و فرایند تحول آن (قبل از انقلاب اسلامی)»، *شهرسازی و معماری هفت شهر*، ۱ (۸)، ۱۲-۲۴.

حسینی، و.؛ الهیاری، ر. و دهشیری، م. (۱۳۹۸). «توسعه‌نیافتگی ناشی از تأخیر فرهنگی برآمده از حاشیه‌نشینی در شهرها»، *دو ماهنامه علمی-تخصصی مطالعات کاربردی در علوم مدیریت و توسعه*، ۴ (۱)، ۳۱-۲۵.

رابینگن، ا. و واینبرگ، م. (۱۳۹۵). *بررسی رویکردهای نظری هفتگانه در بررسی مسائل اجتماعی*، ترجمه رحمت‌اله صدیق سروستانی، تهران: دانشگاه تهران.

راغفر، ح.؛ کردبچه، ح. و پاک‌نیت، م. (۱۳۹۱). «تله‌های فقر در اقتصاد متکی به منابع طبیعی ایران»، *پژوهشنامه اقتصادی*، ۱۲ (۴۵)، ۱۴۳-۱۷۱.

رضائی، م.، بلاغی، ر.؛ شمس‌الدینی، ع.؛ شاعر، ف. و ماندنی، س. (۱۳۹۵). «ارزیابی و تحلیل ابعاد اجتماعی حاشیه‌نشینی در کلان شهرها: مطالعه موردی محلات شهر شیراز»، *فصلنامه جغرافیایی سرزمین*، ۱۳ (۵۲)، ۷۵-۵۷.

رشیدی آل‌هاشم، ر. و سلیمانی، م. (۱۳۹۱). «بررسی رفتارهای حاشیه‌نشین‌ها»، *مطالعات علوم اجتماعی ایران*، ۹ (۴)، ۱-۱۸.

رفیعیان، م. و زاهد، ن. (۱۴۰۰). «تحلیل فضایی تله‌های فقر و محرومیت شهری در شهر قم»، *آمایش محیط*، ۱۴ (۵۴)، ۴۶-۲۱.

فراستخواه، م. (۱۴۰۰). *روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی* با تأکید بر نظریه برپایه (گرنند تئوری GTM)، تهران: آگاه.

اشاره و استنباط مواردی چون اوضاع محیطی ناسالم (ناامنی اجتماعی) و دسترسی‌نداشتن به فرصت‌های اجتماعی برای ساکنان حاشیه‌نشین هم‌راستا است.

علاوه بر آن، نتایج پژوهش با تحقیق پژوهشگران، نقدی و زارع (۱۳۹۲) و رضایی و همکاران (۱۳۹۵) هماهنگ و در یک راستا است. بی‌شک تلاش‌های هدفمند برای ارتقا وضعیت حاشیه‌نشینان از جمله: دختران، پیامدهای ناگوار محرومیت را کاهش می‌دهد که با بهبود وضعیت منطقه حومه‌نشین، سطح امید و انگیزه دختران ارتقا داده می‌شود. به نظر می‌رسد در شبکه‌های اجتماعی آنلاین و آفلاین با اجرای برنامه‌های مفید و به کارگیری نظرهای متخصصان اجتماعی، مسئله محرومیت و پیامدهای آن واکاوی و به دنبال آن راهکارهای مناسبی برای حل و رفع آن ارائه شود. همچنین، با به کارگیری درست از فناوری اطلاعات و ارتباطات عوامل ذهنی محدودکننده دختران برای رشد و مشارکت آنها تغییر داده و با بهبود فرصت‌های آموزشی و حمایت‌های اجتماعی و اقتصادی برای دختران از جمله: تسهیلات ویژه، فرصت تعامل‌ها و مشارکت برای آنها ایجاد شود.

منابع

ازکیا، م. و غفاری، غ. (۱۳۸۴). *جامعه‌شناسی توسعه*، تهران: انتشارات کیهان.

امام‌جمعه‌زاده، ج.؛ رهبرقاضی، م.؛ عیسی‌نژاد، ا. و مرنودی، ز. (۱۳۹۰). «بررسی رابطه میان احساس محرومیت نسبی و مشارکت سیاسی در میان دانشجویان دانشگاه اصفهان»، *دوفصلنامه علمی پژوهشی دانش سیاسی*، ۸ (۱)، ۳۷-۶۸.

ایراندوست، ک. و پاکزاد، ع. (۱۳۹۴). «ارزیابی دگرگونی کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی در دهه گذشته: مطالعه موردی دولت‌آباد کرمانشاه»، *فراه اجتماعی*، ۱۵ (۵۷)، ۱۴۹-۱۷۷.

بزی، خ.؛ موسی‌زاده، ح. و خداداد، م. (۱۳۹۴). «ارزیابی و تحلیل نقش شهرداری در توانمندسازی مناطق حاشیه‌نشین شهر: مورد مطالعه شهر گرگان»، *مطالعات نواحی شهری*، ۲ (۳)، ۲۳-۳۹.

- Ashgate publishing: Ltd.
- Bailey, N., Flint, J., Goodlad, R., Shucksmith, M., Fitzpatrick, S., & Pryce, G. (2003). *Measuring deprivation in scotland: developing a long-term strategy. interim report*, Scotland: Scottish centre for research on social justice edinburgh.
- Bastos, A., Casaca, SF., Nunes, F., & Pereirinha, J. (2009). Women and poverty: a gender-sensitive approach, *Journal of Behavioral and Experimental Economics (formerly The Journal of Socio-Economics)*, 38 (5), 764-778.
- Binte Latif, M., Irin, A., & Ferdaus, J. (2016). Socioeconomic and health status of slum dwellers of the kalyanpur slum in dhaka city, *Bangladesh Journal of Scientific Research*, 29 (1), 73-83.
- Cherunya, P.C., Ahlborg, H., & Truffer, B. (2020). Anchoring innovations in oscillating domestic spaces: why sanitation offerings fail in informal settlements, *Research Policy*, 49 (1), 1-37.
- Harris, R., & Lehrer, U. (2018). *The suburban land question: a global survey*, Toronto: University of Toronto Press.
- Hazarika, I. (2010). Women's reproductive health in slum populations in India: evidence from NFHS-3, *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 87 (2), 267-277.
- Keil, R. (2018). After suburbia: research and action in the suburban century, *Urban Geography*, 41 (1) 1-20.
- Lewis, O. (1998). The culture of poverty, *Society*, 35 (2), 7-30.
- Moos, M., & Mendez, P. (2015). Suburban ways of living and the geography of income: how homeownership single-family dwellings and automobile use define the metropolitan social space, *Urban Studies*, 52 (10), 1864-1882.
- Pagliarin, S., & De Decker, P. (2018). Regionalised sprawl: conceptualising suburbanisation in the european context, *Urban Research & Practice*, 14 (2), 138-156.
- Rotenberg, M., Tuck, A., Anderson, K., & McKenzie, K. (2021). The incidence of psychotic disorders and area-level marginalization in ontario, canada: a population-based retrospective cohort study, *The Canadian Journal of Psychiatry*, 67 (3), 216-225.
- Vidovich, D.L. (2021). Socio-spatial transformations at the urban fringes of rome: unfolding suburbanisms in fiano romano, *European Urban and Regional Studies*, 29 (2), 238-254.
- Wilson, A.G. (2010). The general urban model: retrospect and prospect, *Papers Regional Science Association*, 89 (1), 27-42.
- Zulu, M., Beguy, D., Ezech, A.C., Bocquier, P., Madise, N.J., Cleland, J., & Falkingham, J. (2011). Overview of migration, poverty and health dynamics in nairobi city's slum settlements, *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 88 (2), 185-199.
- قاسم‌پور، آ؛ قنوتی، ف. و داست‌زرین، ف. (۱۴۰۰). «طراحی مدل علی تأثیر حاشیه‌نشینی بر افزایش بزهکاری و آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی شهر اهواز با رویکرد آزمایشگاه ارزیابی و تحلیل تصمیم‌گیری (دیمتل)»، *فصلنامه رویکردهای پژوهشی نوین در مدیریت و حسابداری*، ۵ (۶۷)، ۱۱۹-۱۳۶.
- کرسول، ج. (۱۴۰۰). *پویش کیفی و طرح پژوهش*، ترجمه حسن دانایی‌فرد و حسین کاظمی، تهران: نشر صفار، چاپ پنجم.
- محمدی‌تیراندازه، م. و صادقی‌سقدل، ح. (۱۴۰۱). *سلامت شهروندان و حاشیه‌نشینی*، تهران: نور علم.
- ملتفت، ح. و بهمنی، س. (۱۴۰۰). «ارائه مدل پارادایمی مهاجرت به محلات حاشیه‌نشین کوی علوی و حصیرآباد اهواز: مطالعه کیفی با روش نظریه داده بنیاد»، *مطالعات اجتماعی ایران*، ۱۵ (۲)، ۷۲-۹۲.
- میرحسینی، ز؛ بوربور، ز؛ صمصامی، م؛ احمدی، ن. و اختری، ز. (۱۳۹۹). «چالش‌های زندگی روزمره زنان حاشیه‌نشین شهر تهران: مطالعه کیفی»، *مطالعات راهبردی زنان*، ۲۲ (۸۹)، ۷-۳۶.
- نقدی، ا. و وزارع، ص. (۱۳۹۲). «مطالعه نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی فرهنگی زنان حاشیه‌نشین: مورد مطالعه شهرک سعدی شیراز»، *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، ۳ (۹)، ۶۷-۹۶.
- وصالی، س. و قاسمی‌نژاد، ا. (۱۳۹۸). «مطالعه داده‌بنیاد حاشیه‌نشینی و توسعه اجتماعی: شناسایی شرایط مداخله‌گر، راهبردها و پیامدهای تحقق‌نیافتگی توسعه اجتماعی در بین حاشیه‌نشینان پاکدشت»، *فصلنامه توسعه اجتماعی*، ۱۴ (۲)، ۹۳-۱۲۶.
- Alexiadou, N. (2002). Social inclusion and social exclusion in england: tensions in education policy, *Journal of Education Policy*, 17 (1), 71-86.
- Afroj, S. (2020). Urbanization and informal settlement condition of dhaka: A Review of emerging challenges and policy approaches, *Journal of Research in Infrastructure Designing*, 2 (3), 1-8.
- Anacker, K. B. (2015). *The new American suburb: poverty, race and the economic crisis*. farnham,